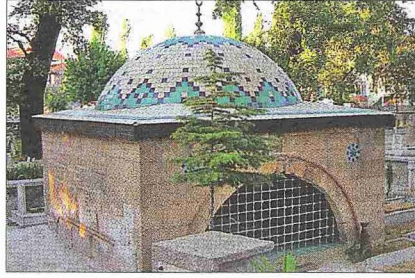

SUN'ULLAH EFENDİ

İis, İstanbul 1956, s. 102-109; Atâî, *Zeyl-i Şekâik*, II, 552-557; Hasanbeyzâde Ahmed, *Târih* (haz. Şevki Nezihi Aykut), Ankara 2004, II, tür.yer.; *Mehmed b. Mehmed er-Rûmî (Edirneli)'nin Nuhbetü'l-tevârih ve'l-ahbâr'ı ve Târih-i Âli Osmân'ı* (haz. Abdurrahman Sağır, doktora tezi, 2000), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, II. kısım, s. 108; Koç Bey, *Risâle* (Aksüt), s. 35-36; Naîmâ, *Târih*, I, 247-249, 310, 393, 446-448, 450; *Devhatü'l-meşâiyh*, s. 39-42; *Sicill-i Osmânî*, III, 233-234; *İlmiyye Sahnâmesi*, s. 422-426; Mehmet İpşirli, "Şeyhülislam Sun'ullah Efendi", *TED*, sy. 13 (1987), s. 209-256; R. C. Reep, "Şun' Allah", *ET* (İng.), IX, 873-874.

MEHMET İPŞİRLİ

Sun'ullah Gaybî'nin Kütahya'daki türbesi

SUN'ULLAH GAYBÎ

(ö. 1087/1676'dan sonra)

Mutasavvıf-şair.

Kütahya'da doğdu. *Sohbetnâme* adlı eserinde 1059'da (1649) İstanbul'a gidecek Olanlar Şeyhi İbrâhim Efendi'ye intisap ettiğini belirtir. Bu sırada yirmi-yirmi beş yaşlarında olabileceği düşüncesinden hareketle 1034-1039 (1624-1629) yılları arasında doğduğu söylenebilir. Babası Kütahya'da müftülük yapan ve Müftî Derviş diye tanınan Ahmed Efendi, Elmalılı Sinân-ı Ümmî'nin halifesidir. Dedesi Şeyh Beşir Efendi, Çavdar Şeyhi lakabıyla tanınır. Sünbülüyye tarikatının piri Sünbül Sinan'ın halifesi olan büyük dedesi Kalburcu Şeyhi Pîr Ahmed'in *Burhânü'l-elhân fî hükmi't-teganî ve'd-deverân* adlı bir risâlesi bulunmaktadır. *Sohbetnâme*'deki bir ifade-den Olanlar Şeyhi İbrâhim Efendi'nin Sun'ullah'ın babasını tanıdığı anlaşılmaktadır. Tahsilini muhtemelen çocukluk ve gençlik dönemlerini geçirdiği Kütahya'da yapan Sun'ullah Gaybî, İstanbul'a babasının tavsiyesi üzerine İbrâhim Efendi'ye intisap etmek için gitmiş olmalıdır. *Biatnâme*, *Rûhu'l-hakîka*, *Risâle-i Esmâ* ve *Mekârimü'l-ahlâk* gibi risâlelerinde dinî ilimlere dair önemli eserleri kaynak olarak kullanması onun iyi bir eğitim aldığı göstermektedir.

İbrâhim Efendi'nin 1065'te (1655) vefatından sonra Kütahya'ya dönerek Bayramî-Melâmî (Hamzavî) çizgide eserler telif eden Sun'ullah Gaybî'nin 1076'da (1665) tekrar İstanbul'a gidip bir süre kaldığı, bu dönemde Yâr Ali B. Siyâvüş'un *Farsça Makâşidü'l-ayniyye* adlı eserini tercüme ettiği belirtilir (Uzunçarşılı, s. 235). Ancak kendisi eserlerinde İstanbul'a gittiğinden bahsetmemektedir. Adı geçen eserin tercümesi (*Makâsid-ı Envâr-ı Gaybiyye*, İÜ Ktp., TY, nr. 2233) Abdülmecid Sivâsî'ye aittir. Gaybî'nin ölüm tarihi belli değildir.

Son eseri *Risâle-i Esmâ'yı* 1087'de (1676) yazmış olduğuna göre bu tarihten sonra vefat etmiş olmalıdır. Kütahya Musallâ Kabristanı'nda bulunan türbesi şehrin önemli ziyaretgâhlarındandır.

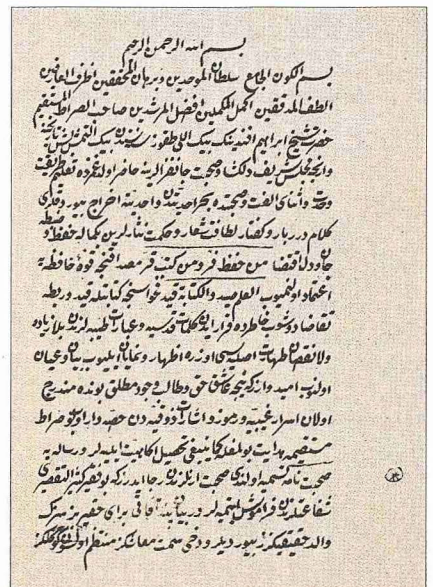
Sun'ullah Gaybî eserlerinde mensup olduğu iki ayrı tarikatın silsilesini kaydeder. Buna göre Olanlar Şeyhi İbrâhim Efendi yoluyla Bayramî-Melâmî, Kütahya'daki Balıklı Tekkesi'nin kurucusu ve babasının pîrdaşı Muslihuddin Efendi yoluyla Halvetî tarikatına mensuptur. Bazı mecmualarda Gaybî Dede ve Gaybî Baba şeklinde anılarak Bektaşî-meşrep, bazılarında Hurûfî diye gösterilir. Rıza Tefvik, bazı gazelleri ve "Keşfü'l-gîtâ" adlı manzumesinde hareketle onun Hurûfî olduğunu söylerse de bu yanlıştır. Nitekim kendisi *Risâle-i Esmâ*'da zikir anlayışıyla ilgili bilgi verirken tarikat silsilelerini "silsile-i Muhammediyye" şeklinde tanımlar, Halvetî ve Bayramî-Melâmî silsilelerini kaydeder. *Biatnâme*'de Bayramî-Melâmî silsilesini "silsiletü'z-zehab" olarak nitelendirir.

Sun'ullah Gaybî, Türk tasavvuf şiirinin önemli temsilcilerinden biridir. M. Fuad Köprülü onu Yunus Emre takipçileri arasında sayar. Hüseyin Vassâf, Sun'ullah'ın adının tezkirelerde zikredilmemesini mensup olduğu Bayramî-Melâmî geleneğine karşı olumsuz tutum dolayısıyla kendisini gizlemesine bağlar. Rıza Tefvik ise onu basit ve açık bir Türkçe ile felsefî konuları işleyebilen nâdir şairlerden biri diye nitelendirir. Gaybî çoğunluğunu aruz, bir kısmını hece vezniyle yazdığı şiirlerinde tecelli, devir nazariyesi ve insân-ı kâmil düşüncesi gibi tasavvufun temel konularını işlemiştir. *Risâle-i Halvetiyye* ve *Bayramiyye*'nin giriş cümlelerinden Kütahya'da mülhidlik ve zındıklıkla itham edildiği anlaşılan Sun'ullah Gaybî hayatının sonlarına doğru yazdığı bazı risâleleri bu yanlış an-

laşılmayı ortadan kaldırmak için kaleme almıştır. Devir nazariyesini anlattığı doksan dokuz beyitlik "Keşfü'l-gîtâ" manzumesi tasavvufi çevrelerde çok tanınmıştır.

Eserleri. 1. *Divan*. İlâhî, na't, devriye, şathiye, mi'râciyye ve münâcât türü 115 manzumeyi ihtiva eder. Gaybî ve divanı üzerine Bilal Kemikli tarafından hazırlanan doktora tezi (1998, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü) basılmıştır (İstanbul 2000). Divanın biri eksik ve hazırlanmış bilinmeyen iki neşri daha bulunmaktadır (İstanbul 1963; haz. Abdurrahman Doğan, İstanbul 2001). Kemikli neşrinin baş tarafında "Keşfü'l-gîtâ" manzumesi de yer almaktadır. 2. *Sohbetnâme*. 1059-1065 (1649-1655) yılları arasında Olanlar Şeyhi İbrâhim Efendi'nin sohbetlerine katılan Gaybî, İbrâhim Efendi'den dinlediği sözleri derleyerek bu kitabı telif etmiştir. Bir-iki cümlelik 560 paragraftan meydana gelen eser İbrâhim Efendi'nin hayatı, tasavvuf anlayışı ve çevresine ilişkin en sağlam bilgileri vermesinin yanında dönemin dinî-içtimai tarihine de ışık tutacak önemli bir kaynaktır. Eserin 1071 (1660) tarihli müellif hattı nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir (Hacı Mahmud Efendi, nr. 3137/1). 3. *Tarîku'l-hak fî teveccühi'l-mutlak*. İnsân-ı kâmil nazariyesi çerçevesinde kaleme alınmıştır (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 3137/2). 4. *Rûhu'l-*

Sun'ullah Gaybî'nin *Sohbetnâme* adlı eserinin ilk sayfası (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 3137/1)

hakika. 1072'de (1661) yazılan eserde tarikatta gidilen yol ile hakikate en kolay ne şekilde ulaşılacağı meselesi ele alınmaktadır. 5. *Biatnâme*. Mürşid-mürîd ilişkisi, muhabbet, zikir ve zikir çeşitleri, zikir telkini gibi konuları içerir. Kâmil bir mürşidde bulunması gereken özelliklere değinilen eser Bayramî-Melâmî geleneğinin önemli bir kaynağıdır. 6. *Risâle-i Halvetiyye ve Bayramiyye*. Müellif esere bir ad vermemiş, bu ad daha sonra müstensihler tarafından kaydedilmiştir. 1073'te (1662) yazılan eserin tek nüshası Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (Genel, nr. 1441/1). Şeriat, tarikat, hakikat ve mârifet kavramları üzerinde duran müellifin insan, insân-ı kâmil ve aşk hakkındaki görüşleri dikkat çekmektedir. 7. *Mekârimü'l-ahlâk fî tarîki'l-uşşâk*. 1072'de (1661) kaleme alınan eserde tasavvuf ve ahlâk ilişkisi konu edilmektedir. 8. *Akâidnâme*. Sun'ullah Gaybî'nin tasavvufî görüşlerini içeren eserde Sünnî ulemânın tasavvufa olan ilgilerine değinilmiş, bazı mutasavvıfların inançlarında görülen sapmalara işaret edilmiştir. 9. *Risâle-i İlm ü Amel*. Gaybî'nin 1074 (1663) yılında yazdığı bu risâle onun ilim ve amel hakkındaki görüşlerinin yanı sıra döneminin ilim anlayışını yansıtmaları bakımından önemlidir. 10. *Risâle-i Esmâ*. İki bölümden oluşan eserin ilk bölümünde isim, müsemma ve ism-i zât gibi kavramlar ele alınmış, esmâ-i hüsnâ şerh edilmiş ve ism-i a'zamdan bahsedilmiştir. İkinci bölümde sülûk, tâlibin izlemesi gereken yol, mürşid, aşk, erkân-ı sülûk gibi konuların yanında rüya üzerinde genişçe durulmuştur.

"Hudâ rabbim nebim hakkâ Muhammed'dir. Resûlullah / Hem İslâm dînidir dînim kitâbımdır kelâmullah" beytiyle başlayan ilmihal niteliğinde elli iki beyitlik bir manzume Gaybî'nin eserleri arasında zikredilmektedir. Kûtahya'da basılan bu manzumenin (1307) XX. yüzyılın başlarına kadar Kûtahya halkının çoğu tarafından ezbere bilindiği belirtilmektedir. Ancak divan nüshalarının hiçbirinde yer almaması, eski tarihli nüshasının bulunmaması, bütün şiirlerinde "Gaybî" mahlası olduğu halde bu şiirin mahlassız olması, ayrıca Erzurumlu İbrahim Hakkî'nin *Mârifetnâme*'sinde "Hakkî" mahlasıyla 114 beyit halinde yer alması manzumenin Gaybî'ye aidiyetini şüpheli hale getirmektedir. *Mes'ele-i Sülûk* (AÜ İlahiyat Fakültesi Ktp., nr. 1468/18, vr. 178^b-182^b), *Risâle fî halli'd-devrân* (AÜ İlahiyat Fakültesi Ktp., nr. 1468/19, vr. 183^b-184^b) ve *Risâle-i Redd-i*

Hulûl ve İttihad (İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin, nr. 107/3) adlı risâlelerin de Sun'ullah Gaybî'ye ait olduğu kesin değildir. Gaybî'nin eserleri arasında gösterilen *Tuhfetü'l-uşşâk* ise Niyâzî-i Mısıri'ye aittir. Sun'ullah Gaybî'nin eserleri ve *Tuhfetü'l-uşşâk* ile *Makâsıd-ı Ayniyye* tercümesi dışında ona nisbet edilen diğer risâleler Abdurrahman Doğan tarafından yayımlanmıştır (*Kûtahyalı Sun'ullah Gaybî*, İstanbul 2001). Çeşitli okuma hataları ihtiva eden bu yayın dikkatle kullanılmalıdır (eserlerin yazma nüshaları için bk. *Sun'ullâh-i Gaybî Divânı*, s. 42-80; Doğan, s. 97, 172, 272, 293, 301, 315, 320, 330, 351, 384, 400, 413, 426).

BİBLİYOGRAFYA :

Sun'ullah Gaybî, *Sohbetnâme*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 3137/1, tür.yer.; *Sun'ullâh-i Gaybî Divânı* (haz. Bilal Kemikli), İstanbul 2000; *Osmanlı Müellifleri*, I, 136; Fuat Köprülü, *İlk Mutasavvıflar* (İstanbul 1919) (haz. Orhan F. Köprülü), Ankara 1976, s. 347-348; Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ* (haz. Mehmet Akkuş - Ali Yılmaz), İstanbul 2006, II, 493-502; Abdülbâki [Gölpınarlı], *Melâmilik ve Melâmîler*, İstanbul 1931, s. 114-122; a.mlf., *Tasavvuf Şitri Antolojisi*, İstanbul 1972, s. 160-173; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kûtahya Şehri*, İstanbul 1932, s. 235-238; Hamza Güner, *Kûtahya Şairleri*, İstanbul 1967, s. 149, 178-179; Rıza Tevfik'in *Tekke ve Halk Edebiyatıyla İlgili Makaleleri* (haz. Abdullah Uçman), İstanbul 1992, s. 192-206, 274-282; Abdurrahman Doğan, *Kûtahyalı Sun'ullah Gaybî*, İstanbul 2001; Bilal Kemikli, "Türk Tasavvuf Edebiyatında Risâle-i Devrân ve Semâ Türü ve Gaybî'nin Devran ve Semâ İlişkin Görüşleri", *ACİFD*, XXXVII (1997), s. 443-460; a.mlf., "Popüler Dinî Kültüre Dâir Bir Manzûme ve Üç Şâir: Hudâ Rabbim Manzûmesi Etrafında Tartışmalar", *İslâmî Araştırmalar*, XIV/ 3-4, Ankara 2001, s. 492-500.

BİLAL KEMİKLİ

SUR

(bk. KALE).

SÛR

(الصُور)

Kıyametin kopmasını
ve insanların yeniden dirilmesini
ifade eden bir Kur'an terimi.

Sözlükte "seslenmek, ses çıkarmak; eğmek" mânasındaki *savır* kökünden türeyen *sûr* "ses çıkaran eğri boynuz" demektir. Bazı dilcilere göre *sûr* "şekil" anlamına gelen *sûretin* çoğuludur (Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "şvr" md.; *Lisânü'l-'Arab*, "şvr" md.). Kelime on âyetle sözlük anlamı "üfürmek, üflemek" olan *nefh* kökünden türeyen fiillerle kullanılmakta, bunla-

rın üçünde göklerin ve yerin mevcut düzeninin bu üfleyle bozulacağı, diğerlerinde ise insanların kabirlerinden kalkıp huzûr-i ilâhîye gidecekleri belirtilmektedir (M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "şûr" md.). Bir âyetle (el-Müddessir 74/8) "boru, borazan" mânasındaki *nâkûr* kelimesi, "ses çıkarmak" anlamına gelen *nakır* kökünden türemiş *nukire* fiiliyle kullanılarak ikinci nefhaya, yani yeniden diriliş olayına temas edilir. *Sûr* konusu Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd ve Tirmizî gibi muhaddislerin rivayetlerinde de yer almıştır (Wensinck, *el-Mu'cem*, "şûr" md.).

Sûrun ve ona üflemenin mâna ve mahiyeti konusunda âlimler farklı görüşler ileri sürmüştür. Büyük çoğunluğu oluşturan gruba göre *sûr* gerçek anlamda bir boynuz, boru veya borazan, üfürme ise ona üflenince korkunç, sarsıcı ve kulakları sağır edici bir ses çıkarılmasıdır. Bazılarına göre *sûret* kelimesinin çoğulu olup, üfürme de "can verme" demektir. Bu durumda "nefh-i *sûr*" "ruhların bedenlere (*sûretler*) iade edilmesi" anlamına gelir. Ancak bu yorum hem dil âlimleri hem müfessirler tarafından kabul edilmemiştir. Zira *sûret* kelimesinin çoğulu *sûr* değil Kur'an'da da geçtiği gibi (el-Mü'min 40/64; et-Tegâbün 64/3) "suver"dir (*Lisânü'l-'Arab*, "şvr" md.). Ayrıca çeşitli hadis rivayetlerinde *sûrun* boynuz veya borazandan ibaret olduğu ifade edilmiştir. Fahreddin er-Râzî de ikinci görüşün dil açısından tutarsızlığına temas ettikten sonra ilgili âyetlerde yer alan nefh-i *sûrdan* maksadın ruhların cesetlere iadesi olsaydı Cenâb-ı Hakk'ın bunu doğrudan doğruya kendi zâtına nisbet edeceğine dikkat çeker. Nitekim Kur'an'da Hz. Âdem'in yaratılışı anlatılırken "ona şekil verdiğim ve ruhumdan üflediğim zaman ..." (el-Hicr 15/29) buyurulmuştur. Benzer ifade Hz. Meryem'in İsâ'ya hamile kalması hususunda da kullanılmıştır (et-Tahrîm 66/12; *Mefâtihu'l-gayb*, VII, 35-36).

Boynuz veya borazandan ibaret bulunduğu kabul edenlerin *sûrun* şekli konusunda fikir beyan etmemelerine karşılık Ebû Hüreyre'den gelen bir rivayette onun yerle gök arası genişliğinde çok büyük bir şey olduğu nakledilmiştir (Kurtubî, *el-Câmi'*, XVI, 216). *Sûrun* nurdan veya kristal saflığında beyaz inciden yapılmış, ruhlar adedince deliği bulunan bir tür boru olduğunu ileri sürenler de vardır (Gazzâlî, *İhyâ'*, IV, 636; Kurtubî, *el-Câmi'*, XVI, 217; *et-Tezkire*, I, 277; Süyûtî, *el-Büdü'ü's-sâfire*, s. 80; *ed-Dürü'l-mensûr*, VII, 253). Abdüsselâm b. İbrâhim el-Lekânî *sûrun*, içinde ruhları barındıran ve onların sayısınca de-